

איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה

מבוא בין תרבותי לחברה האתיופית

מלכה שבתאי וממויה זרה

אשלים
ASHALIM

העמותה לתכנון ולפיתוח שירותים לילדים
וכני נוער בסיכון ומשפחותיהם (ע"ר)
מיסודו של גזינס ישראל ובתמיכתן של ממשלת ישראל
והפרדציה היהודית של ניו-יורק www.ashalim.org.il

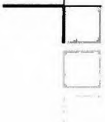

העמותה לתכנון ולפיתוח שירותים לילדים
ובני נוער בסיכון ומשפחותיהם (ע"ר)
מיסודו של גוינט ישראל ובתמיכתן של ממשלת ישראל
והפדרציה היהודית של ניו-יורק
www.ashalim.org.il

איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה

מבוא בין תרבותי לחברה האתיופית

מלכה שבתאי וממויה זרה

הוועדה להוצאה לאור, אשלים: רחל דגן, ד"ר רמי סולימני, חנה פרימק, ד"ר דפנה פרומר,
איטה שחר, טוביה מנדלסון

עריכה לשונית: ציפי שטיין ז"ל, חניתה בראל, יעקב חסון

עיצוב והדפסה: סטודיו אמיתי

מזכירות ותיאום הפקה: סיגל ברזילאי ומירב חוג'ה
עוזרת הפקה והבאה לדפוס: מרים גרינשטיין
הוצאה לאור: טוביה מנדלסון, אשל

© כל הזכויות שמורות לעמותת אשלים, העמותה לתכנון ולפיתוח
שירותים לילדים ובני נוער בסיכון ומשפחותיהם (ע"ר)

הודפס בירושלים, 2006

תודות

לצוות ההיגוי שתכנן את ההשתלמות להכשרת מנחים אתיופיים בתכנית לאיתור ילדים בסיכון:
עו"ס אסתר חלפון – יו"ר ועדת ההיגוי, מרכזת תכנית פאקט נתניה
עו"ס שמואל גולדשטיין – פרוייקטור איתור ילדים בסיכון, אשלים
חסיה אניב – גמל"א צפון
רוני אקלה – מנהל מוקד קליטה, אשדוד
זהבה ברוך – מנחת קבוצות הורים, אשדוד
דורית מילוא – רכזת "עוגן" וקשרי חוץ אגף הנוער, אשלים
עו"ס ממויה זרה – רכז פרוייקט PACT יישובי, נתניה
עו"ס ימרוט טדסה – בי"ח קפלן
עו"ס אורי טקלה – אגף הרווחה – אשדוד
עו"ס רחל יששכר – עו"ס, אגף הרווחה – ראשל"צ
בת שבע מינואט – עלמי"א, באר שבע
טקלה מקונן – מנכ"ל עמותת פידל

לבוגרי תכנית הכשרת מנחים לאיתור ילדים בסיכון בחברה האתיופית, שהערותיהם והמשוב שסיפקו סייעו בביצוע הליטושים האחרונים של העבודה.

תוכן העניינים

7	פתח דבר
9	הקדמה
11	יוצאי אתיופיה בישראל
14	בין אתיופיה לירושלים: הבדלים בין תרבותיים
19	היבטים בין תרבותיים ביחס לאיתור ילדים בסיכון
21	איתור ילדים בסיכון – ארבעה סוגי התעללות
26	סוגי התעללות והזנחה על פי חלוקה לגילים
28	היבטים מעשיים והמלצות
32	סיכום
33	מקורות ביבליוגרפיים
34	נספח: כלי לאבחון מצבי סיכון וסימנים מעוררי חשד או "נורות אזהרה"

פתח דבר

אשלים, בהיותה עמותה המפתחת שירותים חדשניים לילדים בסיכון, מייחסת לנושא האיתור המוקדם של ילדים נפגעי התעללות והזנחה חשיבות רבה והיא רואה בו אמצעי להפחתת סיכון. הדבר נעשה בדרך של הפצה והטמעה של תכנית הכשרה שעניינה איתור הילדים, דיווח והפניית הילדים לטיפול. ההכשרה מתבססת על שיטת המניפה, הכשרת מנחים שיפעלו במגזרים שונים של אנשי מקצוע הפוגשים את הילדים.

במהלך פיתוח תכנית ההטמעה התברר לנו כי לצד ההתייחסות הכללית לאיתור ולפגיעה, יש צורך בלמידה רגישת תרבות, תוך התייחסות לקהילות שהדפוסים התרבותיים שלהן משפיעים על דרכי החינוך שלהן ועל יחסן לילדים. התפיסה המרכזית שהנחתה אותנו הייתה כי האיתור נועד למניעת פגיעה או הפסקתה. כדי לא להחמיר את הפגיעה, על האיתור להיעשות מתוך דיאלוג עם הדמויות המשמעותיות שסובבות את הילד, תוך מתן כבוד לתרבות ולערכים המנחים אותם.

חוברת זו, העוסקת בהיבטים תרבותיים של בני הקהילה יוצאת אתיופיה, גובשה במטרה לבסס דיאלוג בין אנשי המקצוע השונים הנמצאים בקשר עם הילד והמשפחה לבין תרבות הקהילה עמה הם באים במגע. הדיאלוג עשוי להפחית את הסיכון לפגיעה בילדים ולהרחיב את ההבנה והשיח בין הגורמים השונים המעורבים בחיי הילד. אנו מקוים, כי החומר הכלול בחוברת יאפשר לאנשי המקצוע ללמוד יותר לעומק את ההיבטים התרבותיים הנוגעים לבני הקהילה, לכבד את השונה והייחודי, ובדרך זו להתאים את דרכי ההתקשרות ההולמים.

בברכה,
ד"ר רמי סולימני
מנכ"ל אשלים

הקדמה

חוברת זו אודות איתור ילדים בסיכון בקרב יוצאי אתיופיה מהווה נדבך נוסף ל"חוברת הדרכה לאיתור ילדים בסיכון" (לביא-קוצ'יק, 2000), שהוצאה לאור על ידי אשלים, ומטרתה להציג היבטים תרבותיים של הקהילה האתיופית, שעשויות להיות להם השלכות על איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה בישראל. החוברת, מיועדת לאנשי מקצוע, הנמצאים בקשר יום יומי עם הילדים והמשפחות.

"כאנשי מקצוע – אנשי הוראה, אנשי חינוך או מטפלים – אנו פוגשים ילדים במצבי סיכון חמורים, ילדים החווים התעללות או הזנחה. חובתנו המקצועית, המוסרית והמשפטית לדווח עליהם לרשויות. אך דיווח על ילד בסיכון אינו מעשה פשוט כלל וכלל.

הדיווח משמעו לקיחת אחריות. לקיחת אחריות זו יכולה להשפיע השפעה הרת גורל על חיי הילד ועל חיי בני משפחתו, ולכן אך טבעי וברור הוא, שהדבר מעורר התלבטות ודאגה. על פי רוב איננו בטוחים לחלוטין בנכונות החשדות שלנו. נושא ההתעללות מאיים ומפחיד, ואולי אפילו מעורר בנו זיכרונות מאיימים מילדותנו. נוסף על כך יש יחסים אישיים ומקצועיים, שאין אנו מעוניינים לפגוע בהם, ויש השפעה למעמד הסוציו-אקונומי, לעיסוק או לתחושת קרבה להורי הילד, שאנו חשים. גורמים אלה ואחרים ישפיעו על תגובתנו בנוגע למה שאנו רואים או מרגישים תוך כדי המגע עם הילד, והם ישפיעו על החלטתנו לדווח לרשויות הרווחה וכך גם על גורל הילד ומשפחתו". (לביא-קוצ'יק, 2000, עמ' 8).

המפגש המקצועי והאישי עם יוצאי אתיופיה מעמיד אתגרים חדשים בפני אנשי המקצוע, ואלה מעוררים בהם מגוון של רגשות ותגובות (בן עזר, 1992).

הקשיים, העומדים בפני אנשי המקצוע לאתר ולדווח על ילדים הנמצאים בסיכון מתוך האוכלוסייה הכללית, גדלים ומאתגרים אף יותר, כאשר מדובר בעבודה עם קבוצת אוכלוסייה בעלת רקע ומאפיינים תרבותיים ייחודיים. ישנן מספר "מלכודות", שלתוכן עלול איש המקצוע ליפול, אם יסתפק בידע העומד לרשותו מתוך עולמו התרבותי, מבלי שיכיר לעומקם את המאפיינים התרבותיים הייחודיים של יוצאי אתיופיה. קיימים ספק וסיכון בנוגע ליכולת הפיענוח וההבנה של ההתנהגות הנראית, שמקורה בדפוסים תרבותיים שונים.

ישנם מגבלות וקשיים בתקשורת ברורה ומלאה עם ההורים, שלא רק שהם דוברי שפה אחרת, אלא אף חושבים ונהגים במושגים ובדפוסים, שאינם מוכרים ומובנים לגמרי לאיש המקצוע.

אנשי מקצוע חוששים לפעול בגישה סטריאוטיפית ופטרונית (אתנוצנטרית), ולהיראות כבעלי דעות קדומות לפני אנשי מקצוע נוספים. ויש כמובן סיכון, שהתערבות, שאין בה הבנה ורגישות תרבותית, תפגע בילד עצמו בתוך משפחתו, במשפחה עצמה ובפעולו ותדמיתו של איש המקצוע.

יחד עם זאת, חובה על כולם להתגייס ולהעמיק בלמידה ובפיתוח היכולת לאבחן ולאתר ילדים בסיכון, ולפעול למען ביטחונם ורווחתם של הילדים באשר הם.

נקודת המוצא של גישתנו היא, כי כאשר מדובר באוכלוסייה הנמצאת במעבר בין תרבותי, יש לעבוד בגישה מתווכת-חינוכית ולא באמצעות אכיפת החוק. זאת, על מנת להבטיח הפנמה ואימוץ של הנורמות המקובלות בישראל.

משמעותה של גישה זו היא עבודה בתהליך, המיועדת לסייע לעולה להבין את ההבדלים הבין-תרבותיים בין ארץ מוצאו והארץ החדשה, ללמוד ולהפנים את הערכים, המושגים והדפוסים התרבותיים הדומיננטיים בארץ ולהשתמש במגוון האפשרויות התרבותיות, העומדות בפניו בהתאם לצרכים, סדרי העדיפויות, והקודים ההתנהגותיים המקובלים בתרבות, שהגיע אליה.

תפקידו של הגורם המתווך [איש המקצוע], אם כן, הוא לוודא, ששלבים אלה אכן מתקיימים בתהליך על פי הקצב האישי של העולה שבטיפולו, וכי שינוי והתאמה נוצרים בו הן במישור הקוגניטיבי, הן במישור הרגשי והן במישור ההתנהגותי.

החוברת מיועדת לכלל אנשי המקצוע, הנמצאים בקשר עם בני הקהילה האתיופית בתחומי החינוך והרווחה. אנו ממליצים לקרוא את הדברים המובאים להלן כהכנה למפגש מקצועי ואישי יעיל יותר בעבודה עם בני הקהילה, כאשר מתעורר הצורך לבחון ולקבל החלטה האם מדובר במקרה של ילד בסיכון, המחייב דיווח על פי חוק. חוברת זו תוכל לשמש מעין מורה-דרך בתהליך ההתלבטות וקבלת ההחלטות.

גם אנשי מקצוע, המשמשים כמדריכים וכמנחים לעובדים נוספים, הן מקצועיים והן סמך-מקצועיים, יכולים להיעזר בחוברת כמקור של מידע מקצועי, שיסייע בחשיבה ובהבנה של ההיבטים השונים בתחום איתור ילדים בסיכון. בחוברת מוצג הנושא מן הכללי אל הספציפי. תחילה מוצגת קהילת יוצאי אתיופיה בישראל, ומאירה את ההבדלים התוך-קבוצתיים שבה ואת משמעותם. לאחר מכן מתוארים ההבדלים הבין-תרבותיים העיקריים בין אתיופיה לישראל ומשמעותם. אנו ממשיכים בהצגת ההבדלים הבין-תרבותיים ביחס לאיתור ילדים בסיכון, ועוברים להערות ממוקדות המתייחסות למצבי הסיכון השונים: הזנחה, התעללות רגשית, התעללות מינית והתעללות פיזית. הדגשנו גם את החלוקה לגילים, כדי לסייע בחידוד האבחנות.

לבסוף הוספנו כלי, שיוכל לסייע בבחינת הסימנים, המעידים על איתור ילד, הנמצא במצבי הסיכון השונים. בסוף החוברת מובאת רשימה של גורמים שונים, הרלבנטיים להתייעצות ודיווח, ורשימת מקורות קצרה, שעליהם מתבססת החוברת.

אנו מבקשים מכל העוסקים במלאכה המתלבטים בנושא, שלא להסתפק בכתוב בחוברת, ולהיעזר באנשי מקצוע מתוך הקהילה או בגורמים מקצועיים אחרים בעלי ניסיון ובקיאיות, על מנת שיוכלו לקבל את ההחלטות הטובות ביותר בנושא רגיש וחשוב זה של איתור ילדים בסיכון בקרב יוצאי אתיופיה.

יוצאי אתיופיה בישראל

בתוך אוכלוסיית יוצאי אתיופיה יש הבדלים רבים, וחשוב להבין כי מידת ההטרוגניות בתוכה רבה וכי יש להיזהר מאוד מהכללות בעת אבחון וטיפול. בעבודה עם יוצאי אתיופיה חשוב לשים לב להבדלים המשמעותיים ביותר, המתייחסים לתחומים הבאים:

זהות ואורח חיים יהודי באתיופיה: הבחנה בין ביתא ישראל לבין בני הפאלאסמורה

הבחנה זו מתייחסת לזיקה ולאורח חיים יהודיים באתיופיה, למבנה הקהילה וליחסים בין הקבוצות השונות (הרחבה לגבי אוכלוסייה זו ומעמדה האישי, ראה: קורנילדי, 177–161: 2001).

ביתא ישראל

קהילת ביתא ישראל קיימה אורח חיים יהודי קפדני בכפרים באתיופיה וחלמה על ירושלים. בני הקהילה עלו לארץ כיהודים, וסבלו מידה הקשה של הרבנות, הדורשת מהם עד עצם היום הזה לעבור טבילה לקראת הרישום לנישואים.

הפאלאסמורה

בני הפאלאסמורה עלו לישראל החל משנת 1990, לאחר שבני משפחותיהם בארץ נאבקו למען עלייתם. אורח חייהם לא היה יהודי דתי כי אם מעורב: כתוצאה מהעובדה שהתהליכים שעברו במטרה להצטרף למסיון הנוצרי לא הושלמו, הם "נתקעו" למעשה בין היהדות והנצרות. עלייתם לארץ עוכבה, עד אשר התקבלו החלטות להעלותם לארץ על פי חוק הכניסה ולא על פי חוק השבות. עם עלייתם הם עברו גיור כהלכה, ולאחריו הוכרזו כיהודים כשרים.

בני הפאלאסמורה חיו בכפרים משלהם, ללא המנהיגות הרוחנית של הקייסים, כפי שהיה בקרב ביתא ישראל. על רקע סגנון החיים הדתי השונה ונסיבות העלייה, יש גם כיום מתח וקושי בין בני קהילות אלה, ויש לתת על כך את הדעת, כאשר בוחרים לפנות לאנשי מקצוע או למנהיגים שונים מתוך הקהילה, על מנת להיעזר בהם בנושאים רגישים. ייתכן, שהנכונות לשיתוף פעולה ולסיוע עלולה להיתקל בהתנגדות ובניגודי אינטרסים.

צריך להיזהר משימוש בידע הקיים והמוכר על ביתא ישראל ומיישומו כלפי בני הפאלאסמורה. יש לפענח את מקור ההתנהגויות לפי השוני התרבותי, בעיקר במה שנוגע לאורח החיים היהודי הדתי, לערכים ולדפוסי התנהגות מקובלים.

עליית בני אתיופיה לישראל

בני אתיופיה עלו לישראל בסוף המאה העשרים בשני גלים עיקריים: האחד במבצע משה בשנות השמונים והשני במבצע שלמה בשנות ה-90. ההבחנה החשובה כאן היא, שעולי מבצע משה, שעלו לישראל דרך סודן, חוו בעצמה רבה התפרקות של משפחות עקב אופי העלייה ונסיבותיה. הם חוו מצבי מצוקה וטראומה עקב תנאי המסע והשהות במחנות בסודן, אבדן והיעלמות של בני משפחה. אנשים רבים חווים טראומות אלה עד היום. לאקלים המשפחתי של משפחות אלה יש השלכות על תפקוד ההורים ובריאותם הפיזית והנפשית, והוא משפיע גם על איכות החיים של הילדים.

העלייה במבצע שלמה בשנות ה-90 הייתה פרי מעורבות ישירה של שגרירות ישראל באדיס אבבה, ונשאה אופי אחר לחלוטין. עלייה זו מאופיינת על ידי שהות בעיר הגדולה וחשיפה לאורח חיים עירוני, השונה ממה שהכירו במקומות מגוריהם הכפריים. המפגש עם העיר גרם לערעור המבנה המשפחתי הפטריאכלי, ועקב כך לפגיעה באיזון היחסים התוך משפחתיים. המשפחות, שעלו דרך אדיס אבבה בשנות ה-90, השכילו ללמוד מניסיונם של העולים הוותיקים יותר, ונעזרו בהם מאוד בכל הנוגע להיקלטותם בישראל. מאז מבצע שלמה נמשך זרם העלייה מאתיופיה לישראל. מרבית העולים הם בני הפאלאסמורה. הם מגיעים לאחר שהות במחנות מעבר באדיס אבבה, שם הם זוכים להשגחה ולטיפול רפואי, שם נערכות הכנות שונות לקראת העלייה לישראל, והם נחשפים, כמו קודמיהם, לאורח חיים עירוני לפני עלייתם.

השתייכות על פי אזור מוצא באתיופיה

יהודי אתיופיה באו משני אזורים עיקריים-גונדר וטיגריי. קיים מתח תוך קהילתי בין קבוצות אלה מסיבות שונות, הקשורות ליחסים שהיו עוד באתיופיה ולעלייה לישראל. מדובר בעיקר בהבדלים בדפוס ההתמודדות עם דרישת הרבנות לגיור. המנהיגות של עולי חבל טיגריי, שהיו העולים הראשונים, הסכימו לדרישת הרבנות לעבור גיור, ואילו מספר שנים לאחר מכן, כשהגיעו העולים מאזור גונדר, הם כעסו מאוד על שיתוף הפעולה עם הממסד הרבני, ועל רקע זה עלו מתחים, המונעים אפילו נישואים בן בני זוג מהקבוצות השונות. יש משפחות, שעד עצם היום הזה מתנגדות לנישואים של ילדיהם עם בן זוג מהקבוצה השנייה על רקע חלוקי דעות אלו. חשוב שאיש המקצוע בעזרת מתורגמן יבין את שפת האם של כל אחת מן הקבוצות. יש להבטיח שהקשר עם איש המקצוע בעזרת המתורגמן ייעשה בשפת האם כדי לאפשר יכולת ביטוי מקסימלית. בעשור האחרון הגיעו, וממשיכים להגיע לישראל עולים מאזורים נוספים, ביניהם יהודים הבאים מאזור קאוורה שמדברים אמהרית בניב מיוחד.

מקום מגורים, רקע והשכלה באתיופיה ובישראל

מרבית העולים מאתיופיה באו מאזורים כפריים והם חסרי השכלה פורמלית. יחד עם זאת, בעיקר בקרב העולים בעשור האחרון, יש רבים, שחיו בערים, למדו בבתי ספר שונים באתיופיה ואף רכשו השכלה אקדמאית. חשוב שלא להתייחס אל כל יוצאי אתיופיה כאל קבוצה הומוגנית אחת. יש בקרבם, כאמור, חסרי השכלה בצד בעלי השכלה אקדמית, כפריים ועירוניים, ביתא ישראל ובני הפלשמורה, אדונים ונחותים ועוד. חשוב ללמוד ולברר עם מי נמצאים בקשר בכל עת נתונה ובכך להבטיח את כיבוד הייחודיות של כל פרט, קבוצה וקהילה מבני העדה. למידה כזו עשויה לשפר את התקשורת בין העובד ללקוחו בן העדה האתיופית, ולחזק את האמון ביניהם. כן יש בה כדי למנוע מצבים מביכים, ולחסוך מפח נפש מיותר.

מבנה המשפחה - ראשונית, נישואים שניים, משפחות מעורבות ומשפחות חד-הוריות

♦ משפחות ראשוניות - שנוצרו בדרך כלל מנישואים באמצעות שידוך בעיקר באתיופיה, וממשיכות להתקיים עד עצם היום הזה.

- ◆ משפחות ראשוניות – שנוצרו בישראל בדרך כלל מתוך בחירה הדדית של בני זוג צעירים.
 - ◆ משפחות חד הוריות – קיים שיעור גבוה במיוחד של משפחות חד הוריות, שבראשן נשים, שנוצרו עקב גירושים, אלמנות ורווקות יולדות. יש מספר מועט יחסית של משפחות חד-הוריות, שבראשן עומד גבר.
 - ◆ משפחות מנישואים שניים ושלישיים – המאופיינות בדרך כלל ביחסים בעייתיים בין הורים חורגים לילדים וכן בין אחים חורגים.
 - ◆ משפחות מעורבות – משפחות, שבהן אחד מבני הזוג אינו יוצא אתיפיה.
- באופן כללי, התפרקות מבנה המגורים המסורתי של המשפחה המורחבת, המתגוררת בסמיכות ומהווה מקור תמיכה הדדית, גורם לתופעות חדשות, שלא היו מוכרות בעבר.

השתייכות על פי מעמד בתוך הקהילה האתיופית - (דגש על ה"בריה")

בקהילה האתיופית יש הבחנה מעמדית ברורה ונוקשה בין מעמד ה"אדונים" למעמד עבדים ו"השפחות", הנקראים "בריה". אנשים אלה, הבריה, היו חלק מרכוש המשפחה, ועברו טקסים שונים על מנת שיוכלו לעבוד במשפחה יהודית. ביתא ישראל לא נישאו להם, אך הולידו עימם ילדים, שהפכו גם הם לרכוש המשפחה. באתיפיה עצמה ממשיך מעמד העבדים להתקיים גם כיום (להרחבה בנוגע למעמד הבריה ראה: סלומון, 112-137:1993).

מעמד הנחות של הבריה במשפחה הינו קבוע ואינו ניתן לשינוי. עם העלייה לישראל הפכו נשים וילדיהן ממעמד הבריה למשפחות חד-הוריות, למעשה, כאשר האדונים עברו לחיות כמשפחות גרעיניות עם נשותיהם בלבד. מעמד הנחות של בני הבריה ממשיך להתקיים בתוך הקהילה האתיופית גם כיום בישראל. בעיקר בולט הדבר באיסור נישואים עימם, שהנו בחזקת טאבו בקרב בני ביתא ישראל. מניסיונם של גורמים מטפלים שונים, ידועים מקרים של "גילוי עריות" או ניצול מיני בתוך המשפחה, שבהם מסתבר, כי הנפגעת משתייכת למעמד זה. אירועים כאלה זוכים ליחס סלחני ולמידה רבה של הסתרה, ובכל מקרה קיימת גישה המעדיפה את שמירת כבודו ו"שמו הטוב" של האדון על חשבון הנפגעת הנחותה.

בנוגע לנערות ממעמד הבריה הנפגעות מניצול מיני ומוצאות למסגרות של "מקלט", יש לשקול היטב את טובתן בדיון על חזרתן הביתה. במקרים רבים של התעללות וניצול מתמשך עדיף לדאוג לנערה למסגרת מחוץ לבית. לחלק מהנערות של בני הבריה אימהות, שהושארו בידועין באתיפיה עם העלייה לישראל. מצב זה מעורר רגשות מורכבים בקרב הצעירות, החיות בתחושת חסר וגעגוע לאמן הביולוגית.

בין אתיופיה לירושלים: הבדלים בין תרבותיים

המשפחה המורחבת נקראת באתיופיה "זמד". הזמד היווה את התא החברתי-קהילתי המרכזי של יהודי אתיופיה. המשפחה הגרעינית נקראת "ביתא סב". באתיופיה היא חיה בצמידות למשפחה המורחבת הרב-דורית, ולחבריה אחריות רבה זה כלפי זה. המשפחה האתיופית הייתה פטריאכלית, מסורתית ומונהגת על ידי הזקן ביותר שבה. משפחה נחשבת עד מרחק של שבעה דורות, דבר המגדיר גם את הגבולות לנישואים. אורח החיים של המשפחה האתיופית היה בעיקרו חקלאי, והתנהל כאורח חיים עצמאי על פי עונות השנה. חלוקת התפקידים בין המינים הייתה ברורה. הגבר עבד מחוץ לבית, והאישה ניהלה את ענייני הבית וגידול הילדים. הערך העיקרי, שעליו הושתתו החינוך והיחסים, היה הכבוד. על פיו חייב אדם לכבד כל מי שנמצא בדרגה מעליו בגיל ובמעמד חברתי. הילדים היו מחוייבים לטיפול בהוריהם עד אחרית ימיהם.

תחומי שינוי מרכזיים במעבר הבין תרבותי

במעבר מאתיופיה לישראל התרחשו שינויים רבים בתחומים רבים. נעמוד על המרכזיים שבהם:

גישה מעמדית

התרבות האתיופית מעמידה את האדם הזקן בראש הסולם החברתי, כלפיו נוהגים בקודים של סמכות וכבוד. אחריו בא ההורה המבוגר, אחריו הגבר המבוגר. האישה נמצאת בתחתית הסולם ולבסוף נמצא הילד.

דרך הלמידה

הלמידה מתרחשת בתוך המשפחה, והיא נעשית באמצעות חיקוי, כאשר כבר מגיל קטן ניתנות לילדים מטלות שונות, המשלבות אותם בתפקידים שונים של המשפחה.

הבנים מסייעים לפרנסת המשפחה כבר מגיל 3, ויוצאים לשדה כבר מגיל 5, ובנות שומרות על האחים הקטנים, ומסייעות לאמן במלאכות הבית.

חינוך הילדים נעשה על פי ערכים של צייתנות וכבוד. ענישה פיזית על התנהגות שאינה רצויה הייתה מקובלת.

ארבע תקופות במעגל החיים

התפישה העממית של מעגל החיים מחלקת את חייו של האדם לארבע תקופות:

תקופת הרוח – תקופת הילדות, מהלידה ועד גיל מצוות לערך, שבה הילד נחשב לקל דעת ולא יציב כמו הרוח, והוא חסר עדיין היגיון וחוש מפותח של אחריות.

תקופת האש – תקופת ההתבגרות והבחרות, הנמשכת עד גיל 30 לערך, ובה הנער חם מזג ואימפולסיבי, כמו האש, ממחר לפעול על פי דחפים ומאוד שאפתן.

תקופת המים – תקופת הבגרות הנמשכת עד גיל 50-60 לערך, שבה האדם נעשה שקול, מסוגל לעסוק בענייניו ולבצע

את עבודתו מבלי שתוסח דעתו, כמו המים הזורמים בנחל. בתקופה זו הוא מסוגל להבין דברים, ובהמשך לשפוט באורח נבון והגיוני, בבואו ליישב סכסוכים בין בני הכפר. **תקופת האדמה** – תקופת הזקנה, שבה הוא הופך להיות "שמגלה" (זקן חכם). דעתו ואישיותו נחשבות מיושבות ויציבות כמו האדמה, והוא יכול לתרום תרומה מלאה לשמירת היציבות, השלווה והשגשוג של הקהילה (בודובסקי ושות' 1994).

נישואים

ילדות הושאו לבני זוג מבוגרים מהן במספר שנים באמצעות שידוך. היה קיים גם נוהג של הבטחה ("קאל-קידאן"), שבו מבטיחות משפחות את ילדיהן זו לזו, על מנת לחזק את הקשר ביניהן, או כמחווה של תודה על עזרה של משפחה אחת לאחרת.

בישראל, לעומת זאת, החברה מעמידה את הילד במרכז, והערך המודגש הוא "טובת הילד". יש התייחסות מרובה להתפתחות הילדים ולתנאים הטובים ביותר, שיבטיחו זאת. כבר מהגיל הרך יש מסגרות חינוכיות, המעמידות אמות-מידה וציפיות גם כלפי ההורים וגם כלפי הילדים. הילדים, בין אם עלו מאתיופיה או נולדו בישראל, קולטים ומפנימים את התרבות החדשה, ערכיה, דפוסיה והאפשרויות שבה במהירות וביעילות רבה יותר מהוריהם. ההבדלים בין ההורים והילדים באים לידי ביטוי בעיקר עקב רכישה מהירה יחסית של הילדים את השפה העברית, וההתנסות במסגרות החינוך השונות, שבהן הם לומדים. מתבגרים הופכים להיות "פה" להוריהם, והם מתרגמים ומגשרים בין ההורים וגורמי הממסד השונים. מול ערכים של כבוד, צניעות, איפוק ומקומו הצנוע של ילד במשפחה, מופיעים דפוסים חדשים, שלעתים קרובות מיצרים קונפליקט ופער בין ההורים לילדיהם.

התנהגות שוויונית נתפסת כהתנהגות חצופה ושלוחת רסן. ביטויים מילוליים והתנהגותיים של מרד בהורים ובסמכותם מחוללים משברים בעלי עצמה בתוך המשפחות, ומביאים את ההורים לא פעם לחפש דרכים להיאחז בסמכותם, שאבדה. חלקם בוחרים בדרכי ענישה פיזיות כפי שהיו מקובלות באתיופיה. מבחינתם דרכים אלה הן אמצעי יעיל לחינוך ילדיהם.

יחסים בין המינים

בתחום היחסים בין המינים התרחש שינוי דרמטי לאחר העלייה לישראל. בעיקר השתנה מעמדן של הנשים כאן לעומת מעמדן, כפי שהיה מקובל באתיופיה. בישראל, מידת העצמאות של האישה גדלה במידה רבה, והאפשרויות החדשות שנפתחו בפניה לעומת אלו באתיופיה כוללות: יציאה לעבודה, רכישת השכלה ומעורבות בתכניות חברתיות ואחרות, שמטרתן העצמת הנשים ושכלול המיומנויות שלהן בתחומים שונים ובתוכם הורות, תעסוקה ועוד. שינויים אלה מעצימים את הקונפליקטים התוך משפחתיים ואת רמת התסכול של גברים רבים. הגברים איבדו את ביטחונם התעסוקתי – מי שהיו בעיקר חקלאים עצמאיים באתיופיה, תלויים היום מאוד בממסד, ואי-יכולתם לפרנס את משפחותיהם מערערת את ביטחונם ומעמדם בתוך המשפחה.

נשים גם מעזות יותר לפרק את התא המשפחתי, משום שהן חשות, שהמסד עומד לצדן, ומאפשר להן להתקיים ולגדל את ילדיהן כמשפחות חד-הוריות. הן הופכות לאחראיות העיקריות לחינוך ולקשר עם המסד החינוכי. שיעור הנשים החד-הוריות בקרב יוצאי אתיופיה עלה לעין שיעור מאז העלייה לישראל בשל הסיבות, שהוזכרו לעיל. אך יש משפחות, שהפכו לחד-הוריות – גברים ונשים גם יחד – במהלך העלייה ארצה דרך סודן מכורח הנסיבות בשל אבדן בני משפחתם, או בשל עלייה-בנפרד של אחד מבני הזוג ופרידה ממושכת, לעתים אף של שנים ללא ידיעה על גורלו של בן הזוג. לאחר מבצע שלמה נוצרו סיטואציות מורכבות כמו למשל בני משפחה שעלו לישראל אחרי בני זוגם ומצאו כי אלה הקימו בארץ משפחות חדשות. מצב זה יצר קטגוריה ייחודית של משפחות חד הוריות, שבהן בני הזוג טרם העלייה ארצה לא שבו לחיק המשפחה המקורית.

ילדים רבים נחשפים לסכסוכים וקונפליקטים בתוך משפחתם, וחווים אקלים של אלימות ופירוק של משפחותיהם (הרחבה בנושא של אלימות במשפחה ראה: קסן ושות', 2005). הם חווים גם חסכים רבים, כיוון שמשפחותיהם מתקשות לעתים לספק את צורכיהם הפיזיים והפסיכולוגיים. בעיקר כשהורים יוצאי אתיופיה אינם מודעים לתפקידם בסיפוק הצרכים הפסיכולוגיים ולחשיבותם.

המשפחה המורחבת

תפקידה של המשפחה המורחבת כמערכת תומכת הצטמצם מאוד עקב פיזור המשפחה ברחבי הארץ, אך יחד עם זאת המחוייבויות המשפחתיות ממשיכות לבוא לידי ביטוי, בעיקר בכל הקשור לימי אבל, חתונות ושמחות במשפחה. לעתים סדרי העדיפות של המבוגרים במשפחה מעמידים את מחוייבותם החברתית והקהילתית לפני צורכיהם של הילדים. הם יעדיפו ויקפידו להשתתף באירועים כמוצג לעיל, ואף להוציא משאבים כספיים גדולים על מתנות, על פני רכישת ציוד לימודי, ספרים וצעצועים.

פתרון סכסוכים באמצעים המסורתיים ובעיקר באמצעות השמגלות [זקני הקהילה] הצטמצם מאוד. בישראל המסד מעורב באופן מרחיק לכת בתוך המשפחה, גם בנושאים הרגישים ביותר בין בני זוג ובין הורים וילדים. לא פעם החלטות של גורמי הרשויות אינן מובנות ואינן מקובלות על יוצאי אתיופיה, והם רואים בכך חדירה בוטה לרשות הפרט ולמסגרת המשפחתית, שענייניה טופלו בעבר בדיסקרטיות ובתוך גבולות המשפחה והקהילה.

תזונה ובריאות

תחומי שינוי נוספים מתייחסים **להרגלי תזונה**, והמעבר מסוג מזון מרכזי אחד – האינג'רה והרטבים השונים, שמוגשים עמו, למיני מזון מגוונים, אך בעיקר לצריכת יתר של דברי מתיקה ושומנים. כמו גם צריכה מועטה יחסית של מוצרי חלב, פרות וירקות.

כל אלה גורמים לשיעור גבוה יחסית של סוכרת בקרב יוצאי אתיופיה ובעיקר בקרב הדור המבוגר, אך לא פחות מכך, לעלייה גדולה בבעיות בריאות בכלל ובעיות שיניים, בפרט בקרב ילדים.

שינוי סביבת החיים מסביבה כפרית לסביבה עירונית מערבית, הביא להרגלי צריכה בלתי הולמים, (כמו למשל צריכת דברי מתיקה) העלולים לפגוע בבריאותם, אם לא ישכילו לערוך שינוי מקביל בהרכב התזונה, הנחוץ לגוף האדם

בסביבה האורבנית, שבה הם חיים כיום. הפגיעה בבריאות עלולה להתפרש כהזנחה של הילדים, ולגרור נקיטת צעדים חוקיים נגד ההורים. תחום זה דורש עבודת תיווך וחינוך מקיפה על ידי הגורמים, הנמצאים בקשר יומיומי עם המשפחות, לשם הקניית ידע ומידע על דרכי תזונה נכונות, המותאמות לחיים במדינה מערבית מפותחת. בתחום הבריאות חשוב לציין, שלצד השימוש בשירותי רפואה בקופות החולים ובבתי החולים והפנייה אליהם, יש עדיין פנייה למרפאים מסורתיים ושימוש בתרופות מסורתיות ובאמונות עממיות כחלק מההתמודדות עם מצבי חולי, שלא נמצא להם פתרון משביע רצון. המרפאים המסורתיים מתוך הקהילה הם כתובת לטיפול, ומעמדם לאחר העלייה לישראל התחזק.

חינוך פורמלי ותרבות הפנאי והבילוי של ילדים ובני הנוער

המעמד החדש של הילד בתפקיד תלמיד בישראל, והמשימות הלימודיות, החברתיות והמערכתיות, המתחייבות ממעמד זה, מעניקים לילדים יתרון מול הוריהם בכל הקשור לתהליך ההסתגלות החברתית, האישית והתפקודית, ומעמידים במקרים רבים את ההורים מאתיופיה כחלשים, חסרי מיומנויות לתפקידים ולמשימות ההוריים, הנדרשים והמצופים מהם. מערכות החינוך מוותרות לעתים על שיתוף ההורים ושילובם בתהליכים הלימודיים והחינוכיים. יחד עם זאת, בשנים האחרונות התפתחו מספר תכניות שמפעילים מגשרים חינוכיים בבתי הספר, והם יוצרים גשר בין ההורים לצוות בית הספר, במטרה לקרבם אלו לאלו, ולפעול באופן אפקטיבי ומשביע רצון יותר לטובת כולם. שירותים רבים של מערכת החינוך המפותחת בישראל כלל אינם מוכרים לבני העדה האתיופית, ולכן גם מעוררים אצלם חששות וחשדות. כך למשל הם אינם מכירים את מערכת החינוך המיוחד, וכאשר מכוונים ילדים שלהם לצאת מהמסגרת הרגילה אל בית ספר מיוחד או כיתת לימוד מיוחדת, הם מקבלים זאת פעמים רבות כפעולה, המכוונת לפגוע בהם ובילדיהם. הורה המסרב לשלוח את ילדו למסגרת חינוך מיוחד אינו בהכרח הורה מזניח. ייתכן, שההפך נכון. מזווית הראייה של ההורה הוא מגן על הילד ופועל לאי-קיפוחו. שיתוף פעולה והסברה הם בדרך כלל המענה המתאים, ולא נקיטת צעדים משפטיים.

שונות תרבותית

העולם התרבותי של הילדים ובני הנוער בחברה הישראלית זר ואינו מוכר להורים רבים יוצאי אתיופיה, ובכלל זה: סיפורת, שירי ילדים, תכניות טלוויזיה, גיבורי תרבות, סגנונות מוזיקליים, תרבות בילוי, חוגים ופעילות בלתי פורמלית, טיולים, ימי הולדת ועוד. בצד זה קיימת הדאגה לשמירת התרבות שגדלו עליה ואותה הם מכירים ומוקירים, ובין שני ה"עולמות" עליהם לנווט ולתמרן. כל אלה גורמים לקשיי תקשורת בין דורית ועל כן זקוקים בני העדה לתיווך בין תרבותי על מנת שיובנו.

שפה וכישורי כתיבה וקריאה

הורים רבים יוצאי אתיופיה אינם דוברי עברית ברמה נאותה, או שאינם דוברים את השפה בכלל. עובדה זו מקשה עליהם לסייע לילדיהם בתחום הלימודים, לשוחח עם המורים, לקרוא מכתבים או חומרים כתובים אחרים המופנים אליהם ועוד. רבים מההורים אנאלפביתים גם בשפת אמם, ולכן גם אינם יכולים לקרוא מכתבים הנשלחים אליהם באמהרית.

מרבית הילדים ובני הנוער האתיופיים רוצים להשתייך לחברה הישראלית. אך הפערים העצומים הקיימים בינם לבין הישראלים, לצד עמדות הזלזול וההתנשאות של הישראלים הוותיקים כלפיהם, גורמים להם להתבייש במוצאם, ולדחות את שפת אמם. הדברים מגיעים לכך שהם מתקשים לתקשר עם הוריהם ועם המבוגרים האחרים במשפחתם, המדברים באמהרית בלבד, מציאות המעצימה את תחושת הניכור. יש למצוא את הדרכים ליצירת קשר וגשר לשוניים ותרבותיים בין הדורות, כמו גם למצוא את הדרכים האפקטיביות להעברת מידע ולמילוי הצורך בסיוע לימודי.

מ"עצמי קולקטיבי" ל"עצמי אינדיבידואלי"

המעבר מחברה המתמקדת בקולקטיב לתרבות המתמקדת בפרט מהווה שינוי גדול, שעוברת הקהילה האתיופית. בחברה האתיופית המסורתית הדימוי העצמי נגזר מהזדהות חזקה עם שמה הטוב וכבודה של המשפחה, והיחסים עם ההורים התבססו על סמכות וכבוד כלפי המבוגרים בכלל וההורים בפרט. ההחלטות בנוגע לקהילה התקבלו על ידי המנהיגים הרוחניים – הקסים והשמגלות. ערכים כמו אינדיבידואליות וטובת הפרט הם בדרך כלל ערכים, שאינם מקובלים על בני העדה המבוגרים, ואף נמצאים לא אחת בסתירה עם הערכים הקולקטיביים, המאפיינים את התרבות האתיופית. שונות ערכית זו מהווה מקור לא מבוטל לקונפליקטים בתוך המשפחה.

מבוא בין תרבותי

לחברה האתיופית

אתור ילדים נמעי התעללות והזנחה

בין אתיומיה לירושלים

היבטים בין תרבותיים ביחס לאיתור ילדים בסיכון

הכרת ההבדלים הבין-תרבותיים הרבים והעמוקים משפיעה ומקלה על איתור ילדים בסיכון:

המבוגר במרכז

בתרבות האתיופית המבוגר נמצא במרכז, ואילו בחברה הישראלית עומדים במרכז הילד וטובתו. שונות זו, הבאה לכלל ביטוי למשל בחובת הדיווח, נתפסת לעתים בקרב בני העדה האתיופית המבוגרים כניסיון "ממוסד" לפגוע בהם. כאילו המצב הוא דיכוטומי: או טובת הילד או טובת המבוגר. לכן יש צורך בהסברה, שטובת הילד אינה באה במקום טובת המשפחה או האדם המבוגר, וכי גם בחברה הישראלית יש יחס של כבוד והערכה כלפיהם. עם זאת, חובת המדינה כלפי הילד היא בעדיפות גבוהה וקודמת לטובת האדם המבוגר או המשפחה. במשפחות אתיופיות רבות שעלו לארץ, ובעיקר בקרב המבוגרים ממשיך להתקיים הקוד התרבותי-חברתי של מתן עדיפות לאדם המבוגר והמשפחה. ערך זה ממשיך להנחות את ההתנהגות של רבים, ולכן יש להיות זהירים בטרם חריצת דין בגין התעללות או הזנחה, במצבים שבהם נורמת ההתנהגות של האדם המבוגר מבטאת ערך זה. עניין זה בא לכלל ביטוי למשל בנוהגי אכילה – המבוגר אוכל לפני הילדים, ואת האוכל הטוב יותר. הילדים אוכלים אחרי האדם המבוגר, לעתים אפילו את מה שנותר. זהו נוהג תרבותי שהיה מקובל באתיופיה ואינו ביטוי של הזנחה. מובן, שחשוב לברר מה ילד מקבל לאכול, והאם מתמלאים צרכיו התזונתיים.

סמכות המבוגר

במשפחות רבות הציות לדמויות סמכות ובעיקר לאב ולמבוגר ממשיך להתקיים. יש לשים לב ולהבחין האם זהו דפוס תרבותי נורמטיבי במשפחה, או ביטוי של כעס וענישה הנוגעים ליחסי האב או המבוגר והילדים.

גיל אחריות

ילד נחשב כלא אחראי למעשיו עד גיל שלוש [ביטוי לחוסר היכרות עם שלבים התפתחותיים ומשמעויותיהם], התקשורת אתו לעתים רבות מצומצמת, כיוון שעל פי תפיסתם אין טעם לדבר עמו, הוא לא יבין, "הוא עדיין תינוק" על פי גישתם. על כן, החינוך לשמירה על גבולות נעשה באמצעות ענישה.

התנהגות מוחצנת

דפוסי התנהגות מוחצנים כמו למשל, פירסינג, צביעת שער, חולצות בטן ועישון, בקרב בני נוער בעיקר, נחשבים לבלתי תרבותיים ואינם מקובלים. הם מעוררים כעס והתנגדות רבה של הורים והם מקור לסכסוך בין הורים וילדים. התנהגויות אלה יכולות לגרום ענישה חריפה מצד ההורים ואפילו הרחקה מהבית.

אמונות ומנהגים בתחום הבריאות

כאמור, יש שימוש באמונות מסורתיות ופנייה למרפאים מסורתיים בנושאי בריאות והתנהגות. זהו חלק מדרכי ההתמודדות של ההורים עם סוגיות, שהן למעלה מכוחם, ולעתים גישה זו מעוררת קונפליקט בין דורי בתוך המשפחה.

חברה כמעבר

משפחות רבות נמצאות בשלבים שונים של מעבר בין תרבותי, כך שבתוך המשפחה ישנם בו זמנית גישות ותפיסות שונות. ישנם אלה המעוניינים להפוך לישראלים לכל דבר ולזנוח את תרבות המוצא, וישנם אלה המבקשים להמשיך בדפוסי התרבותיים האתיופיים ויש המבקשים לשלב בין השניים. הבדלים אילו בדפוסי גורמים לא אחת למתחים ומאבקים בתוך המשפחה.

מבוא בין תרבותי

לחברה האתיופית

היבטים בין תרבותיים

אתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה

איתור ילדים בסיכון - ארבעה סוגי התעללות

הזנחה

"הזנחה היא כל פעולה או מחדל בגבולות המסורת התרבותית הקיימת, אשר מונעים את קיומם של התנאים החיוניים להתפתחות בריאה של הילד מבחינה רגשית וגופנית. ההורה נכשל בהשגחה על הילד, בטיפול בו ובסיפוק צרכיו הבסיסיים, והדבר מונע מהילד שגשוג פיזי ונפשי" (לביא-קוצ'יק, 2000, עמ' 70).
קיימים כמה סוגי הזנחה (לביא-קוצ'יק, 2000, עמ' 72):

הזנחה פיזית - אי דאגה לצרכיו הפיזיים של הילד כמו אוכל, ביגוד וניקיון, או היעדר התייחסות למפגעי בטיחות בבית המגורים, העלולים לסכן את הילד.

הפקרה והיעדר פיקוח - עזיבת הילד מבלי לדאוג לפיקוח או לטיפול מתאימים, השארתו ברשות אנשים, שאינם מתאימים לכך, הימנעות מחיפוש אחר ילד, שנעלם או ברח ואי קבלת ילד, שחזר אחרי היעלמות או בריחה (בסוג זה נכללים מקרים, שבהם משאירים ילד צעיר, שאינו בשל לכך, בתפקיד שמרטף על אחיו, הקטן ממנו).

הזנחה רפואית - סוג הזנחה הקיים, כשהילד זקוק לטיפול רפואי, לרבות טיפול פסיכיאטרי או דנטלי, וההורה אינו דואג, שהילד יגיע לאיש המקצוע המתאים, או אינו דואג לביצוע טיפול, שכבר הוצע.
לצד הסובלנות כלפי ההבדלים התרבותיים בתחום זה, חשוב לזכור, ששום אמונה אישית או דתית אינה משחררת את ההורה מחובת הדאגה למילוי הצרכים הרפואיים של ילדיו.

הזנחה רגשית - חוסר התייחסות לצרכיו הרגשיים של הילד: היעדר חום, תמיכה והתייחסות חיובית. אי הבעת אמון בכוחות הילד, התעללות בבן הזוג לעיני הילד, עידוד או מתן רשות לצריכת אלכוהול או סמים, או עידוד למעשי עבריינות, מניעת טיפול נפשי מהילד, גם כשהוא זקוק לכך ביותר, או חוסר התייחסות לשינוי משמעותי במצבו הרגשי.

הזנחה חינוכית - התעלמות מהיעדרות הילד מהמסגרת החינוכית לפרקי זמן ממושכים, או חוסר טיפול בהשמת ילד במסגרת חינוכית.

הזנחה לא מודעת - גם היא הזנחה מבחינת תוצאותיה כלפי הילד: ילד, שאין לו אמצעים בסיסיים חיוניים כמו ספרי לימוד וגירויים חינוכיים, שאין לו הורים מעודדים, שאין לו מסגרת לבילוי בזמן פנוי, הוא ילד החשוף לסכנות אישיות והתפתחותיות. לכן במקרים, שבהם מקור ההזנחה הוא בעיקר חוסר המודעות של ההורים, חשוב לפעול בגישה חינוכית-מתווכת כדי להביא לשינוי הרצוי, ולמנוע מצבי סיכון נוספים בעתיד.

דפוסים תרבותיים מקובלים

יש להיזהר מזהוי מלפרש דפוסים תרבותיים מקובלים כתוצר או כביטוי של הזנחה, בכך נכללים:

1. **איפוק וצניעות** הם הדפוס ההתנהגותי הרצוי. חריגה ממנו, ובעיקר התנהגות חצופה וקולנית, גוררת חיזוק שלילי כדרך חינוכית.
2. **הופעה חיצונית** אינה יכולה לשמש תמיד סימן להזנחה, בעיקר כשמדובר במשפחות מעוטות אמצעים, המעבירות בגדים בין הילדים במשפחה. הן אינן מודעות לצד האסתטי ואינן מקפידות בו (התאמת צבעים וסוגי בדים, ולעתים גם בנוגע להתאמה לעונות השנה).
3. בחירתם של הורים להיעזר ב**שיטות טיפול מסורתיות** נובעת בדרך כלל מאכזבה ואי אמון ברפואה המערבית. זוהי בחירה, המשקפת את דאגתם לילדם, ולכן אינה יכולה להיתפס כהזנחה במתן טיפול רפואי הולם.
4. **נשיאת הילד על הגב** היא הדפוס המסורתי המקובל, חלק מהאמהות מעדיפות דפוס זה, ואחרות מסגלות את אפשרויות, שאליהן הן נחשפות כאן.
5. נשים יוצאות אתיפיה מאמינות בהמשך הנקה עד להולדת הילד הבא. ולכן **אי מתן תזונה מוצקה** עד גיל שנתיים אינו התעללות או פגיעה מודעת בילד, וכך גם מתן מאכלים מסורתיים, גם אם הם חריפים. עם זאת, נושא התזונה בגיל הרך דורש תיווך ולמידה.
6. **יכולת הפיקוח של הורים** בעיקר ביחס לבני הנוער מאוד מוגבלת. בני נוער, שמשוטטים בלילות, מתחברים לחבורות נוער, משתמשים בסמים ומעורבים בפעילות עבריינית. סגנון חיים זה מושפע מאוד מסביבת המגורים, שכונות מצוקה, שבהן גורמים שליליים המצליחים להשפיע על בני הנוער באופן משמעותי יותר מאשר ההורים. להורים מעט מאוד ידע ויכולת פיקוח על התנהגותם, ופעמים רבות נודע להורים על מעשיהם של בני הנוער כשיש צורך בהתערבות המשטרה.
7. **סדרי העדיפויות במשפחה** מתבססים על ערך הלכידות הקהילתית, כמו למשל הוצאות גבוהות בהשתתפות באירועים לפני מילוי הצרכים הלימודיים של הילדים.
8. להורים רבים, שילדיהם נלקחו לפנימיות, יש תחושה, **שהמדינה צריכה להיות אחראית** לילדים ולא ההורים. גישה זו מתפרשת על ידי גורמי הממסד כחוסר אכפתיות והתעלמות של הורים מילדיהם.
9. **"היפוך תפקידים בין הורים וילדים"** – בשל מגבלות השפה של ההורים וחוסר בקיאות בכללי המשחק של החברה הישראלית, נאלצים ילדים ומתבגרים ללוות את ההורים ולסייע להם מול הממסד. לא פעם קורה הדבר על חשבון צרכי החברתיים או הלימודיים של הילד: ללוות הורה מבוגר לקופת חולים, למשל, על חשבון שיעורים בבית הספר.
10. במשפחות רבות, שעלו דרך סודן, קיים עדיין **אבל מתמשך על בני משפחה, שנפטרו בדרך** (תגובה פוסט-טראומטית). הורים רבים מתקשים להפנות אנרגיות למציאות ולאתגרים היומיומיים, והילדים חשים, שהורים רחוקים מהם, למרות שהם חיים באותו בית.
11. **חשדנות ואי אמון כלפי הממסד** בכלל והמערכת החינוכית בפרט, מאפיינים עדיין עולים רבים. בעיקר בכל מה שנוגע למסגרות החינוך המיוחד ולצורך להקנות לילדים בעלי צרכים מיוחדים דרכי חינוך ייחודיות וחלופיות.

מבוא בין תרבותי
לחברה האתיופית

ארבעה ימים יסוג התעללות

אתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה

התעללות רגשית

"התעללות רגשית היא פגיעה בחיי הנפש של הילד. ההתעללות הרגשית מחבלת בתחושת הזהות של הילד, בהתפתחותו הרגשית וביכולתו ליצור קשרים תקינים עם סביבתו בהווה ובעתיד" (לביא-קוצ'יק, 2000, עמ' 79). קיימים כמה סוגים של התעללות רגשית (לביא-קוצ'יק, 2000, עמ' 80-79):

דחיה – גישה עוינת של הורה אל הילד, המתבטאת בהתרחקות ממנו, בדיכוי הניסיון של הילד ליצור קרבה ובהסתייגות מתמדת ממעשיו.

בידוד – המבוגר מנתק את הילד ממהלך החיים הרגיל, ומונע ממנו יצירת קשרים חברתיים, או מפריע לו בכך.

הפחדה – המבוגר משתמש באלימות מילולית, ויוצר אווירה של איום ולחץ, הגורמים לילד לבנות את תמונת העולם במקום עוין.

השחתה או הדחה – המבוגר משפיע על התפתחות התנהגות עבריינית אנטי-חברתית, ומשבש בכך את התפתחותו החברתית הנורמלית של ילדו.

התעלמות – המבוגר מונע מהילד גירויים החיוניים להתפתחותו כמו משחק ואפילו שיחה, ואינו נענה לצורך של הילד ליצור עמו קשר. הוא אינו מתעניין בילד, בעולמו ובצרכיו, ואינו ער למסרים, שהילד מעביר לו.

הזנחה רגשית – זו דרגה גבוהה של התעלמות מצורכי הילד.

עדות לאלימות במשפחה – ילדים, העדים לאלימות קשה בין ההורים, מילולית או פיזית, נפגעים גם הם פגיעה נפשית קשה. התעללות רגשית יכולה לכלול גם: שלילת חופש מהילד, ניתוק שרירותי ובוטה מדמויות אהובות, העמדתו במבוכה, ביקורתיות קשה, חוסר שביעות רצון ממעשיו, השפלתו.

הגנת יתר קיצונית – השתלטות מוחלטת על עולמו של הילד וחדירה עצומה לחייו, דבר היוצר אצל הילד תחושה, שאין לו כל סיכוי, להתמודד עם העולם בכוחות עצמו.

דפוסי התנהגות המקובלים בעדה וקשיי קליטה עלולים להביא להתנהגות, שתפגע בילדים רגשית:

1. מצב של **קשיים כלכליים, חוסר תעסוקה, תסכול ותחושת נחיתות של הגברים**, גורם לכעס ולהתפרצויות, שלא פעם מוצאים את דרכם אל הילדים, והם משלמים מחיר כבד.
2. שימוש מוגבר ב**אלכוהול** הנפוץ בקרב גברים בקהילה עלול להיות מקור להתעללות.
3. **חיזוקים שליליים** הם דרך לחינוך ולקידום הילד בתרבות האתיופית. פחות מקובל לתת חיזוק חיובי.
4. **תקשורת מילולית** בין הורים וילדים, המכונה אצלנו "שיחות נפש", אינה מקובלת. המודעות לצרכים הפסיכולוגיים של הילדים מועטה בתרבות האתיופית כמו בחברות מסורתיות אחרות.
5. **נתק בתקשורת** כענישה או כביטוי של כעס, מקובל ביחסים בין הורים ומתבגרים בעיקר.
6. **מיעוט במגע פיזי כביטוי של חיבה ואהבה**, בעיקר בין הורים ומתבגרים, ובין אבות ובנות. מקובל לשמור על ריחוק פיזי ביניהם.
7. הורים משתמשים ב**הפחדה** כשיטה חינוכית מקובלת.
8. הורים של ילדים, שהסתבכו עם החוק או מתנהגים התנהגות עבריינית, דוחים אותם וכועסים על שפגעו **בשמה הטוב של המשפחה**.
9. לאחר גירושים במקרים רבים יש **ניתוק מוחלט של האב מילדיו**, ופעמים רבות הנשים מונעות קשר בין האב לילדיו.

התעללות מינית

"התעללות מינית היא כל ניצול של ילד למטרות מין או הנאה מינית של הורה, של מטפל או של אדם שיש לו עמדת כוח או סמכות כלפי הילד. מושגים רבים מתקשרים לתופעה והם: פגיעות מיניות, ניצול מיני, גילוי עריות, עברות מין, אונס ילדים ועוד" (לביא-קוצ'יק, 2000, עמ' 87).

התעללות מינית היא פגיעה קשה בילדים. היא מתרחשת בכל שכבות החברה, בקרב משפחות חילוניות ודתיות בלי קשר להשכלה, למעמד כלכלי או לעדה.

חשוב לדעת שילדים יכולים להיפגע מינית גם על ידי אחים, סבים, קרובי משפחה אחרים, זרים, ילדים מקבוצת הגיל וכן מאנשי צוות במסגרות שהם שוהים בהן (לביא-קוצ'יק, 2000, עמ' 97).
להלן מאפיינים ייחודיים לאוכלוסייה האתיופית:

1. באתיופיה הייתה הקפדה יתרה על גבולות המשפחה וכבודה. היה פיקוח חזק על שמירת ההתנהגות המוסרית, כמו שמירה על בתולין, שנתפסת כחלק משמירה על כבוד המשפחה. אם התגלתה תופעה כזו של פגיעה מינית היא יכולה הייתה להביא לרצח ונקמת דם. לאחר העלייה לישראל השתנו **דפוסי החיים**. חלק מהדפוסים החדשים תורמים לאפשרות קיום של יחסים אסורים בין בני משפחה. למשל: אחים עד גיל ההתבגרות ישנים באותו חדר – בעיקר בגלל צפיפות בבתים. כמו כן, קיימת בעיה מיוחדת ביחסים בין בני משפחה, שאין ביניהם קשר ביולוגי (ילדים נלווים שעלו עם בני המשפחות).

2. נשים ונערות אתיופיות מאופיינות כנתונות במידה רבה **למוקד שליטה חיצוני**, והן תעשנה בדרך כלל את רצונו של הגבר. לכן הגבול בין הסכמה וסירוב הוא דק ועדין. [פתגם אתיופי אומר "גם אם אישה יודעת, הגבר קובע"].

3. **נערות ממוצא בריה** – נערות במעמד נחות זה נחשבות "מותרות", ובמקרים של התעללות וניצול מיני יעדיפו להסתיר או להרחיק את הנערה, ולשמור על כבוד משפחתו של הפוגע, אם מעמדו גבוה משלה. מובן שלא יאשרו נישואים.

4. יש **סיטואציות חדשות**, שבהן עלולים להתרחש ניצול ופגיעה מינית בנערות. מדובר בעיקר באירועים כמו חתונות או בילוי במועדונים, שבהם יש שתייה מרובה, שינה במקומות מזדמנים ומפגשים אקראיים ללא פיקוח של מבוגרים.

5. באתיופיה **שמו סודות**, ולא הייתה לגיטימציה לדבר על נושאים רגישים. ולכן גם אם משהו קרה, לא דווחו על כך ולא דברו עליו. כחלק מתהליך האיתור יש למצוא את הדרכים למתן לגיטימציה ותמיכה למי שמדברים ומספרים דברים שעלולים "לפגוע בשמה הטוב של המשפחה" או באחד מבני המשפחה כמו "אחים", דודים וקרובים אחרים.

התעללות פיזית

"התעללות פיזית היא שימוש בכוח וגרימת חבלות באופן קבוע. למשל, כדרך חינוכית שגרתית או בגלל התפרצויות זעם וקשיים בריסון עצמי של ההורים. לעתים קרובות הורים מכים מסבירים את מעשיהם ברצונם לחנך את הילד ולהקנות לו הרגלים של משמעת וציות. כל ענישה פיזית היכולה להוות פגיעה רגשית בילד גם כשאינה גורמת לתוצאה פיזית חמורה, דורשת דיווח" (לביא-קוצ'יק, 2000, עמ' 61).

1. על פי תפיסת התרבות האתיופית **זכותו של ההורה לחנך את הילד כראות עיניו**. התערבות הממסד בארץ נתפסת כחודרנית, ופוגעת במסגרת המשפחתית.
2. **ענישה פיזית** מאוד מקובלת בחינוך הילדים – מכה בישבן, צביטה וכו'.
3. גם **לאחים גדולים, לדודים** יש סמכות להעניש.
4. באתיופיה, **המשפחה המורחבת** תמכה בילד, שהיה במצב משברי במשפחתו, והוא חזר הביתה אחרי שהרוחות נרגעו. כאן, משפחות גרעיניות חיות לא פעם בריחוק מקרובי המשפחה המורחבת, ולכן מערכת תמיכה זו אינה קיימת עוד.
5. באתיופיה, **למורים היה מותר להכות ילד למטרות חינוכיות**. בישראל, ההורים נוטים להעביר את האחריות לחינוך ילדיהם למדינה, ולכן מקבלים את סמכותם של המורים, להעניש את ילדיהם בדרכים המקובלות עליהם.

סוגי התעללות והזנחה על פי חלוקה לגילים

תינוקות ופעוטות:

1. הבדלים בין תרבותיים בדפוסי הנקה ותזונה עלולים להתפרש כהזנחה. רצוי לבדוק את התפיסות והעמדות כלפי מזון ואת הבקיאות בתחום זה עקב ההבדלים התרבותיים.
2. התקשורת המילולית עם תינוקות מועטה מאוד בתרבות זו ואינה מעידה בהכרח על חוסר אהבה או חוסר התייחסות לצורכיהם.
3. מיעוט של צעצועים, גירויים ופעילות משותפת מועטה של ההורים עם התינוק נובעת מחוסר מודעות לגבי תרומתם של אמצעים אלה להתפתחותו של התינוק והילד.

ילדים בני שנתיים עד שש:

1. לבוש פשוט, לא נקי או לא מותאם מבחינה אסתטית אינו מעיד בהכרח על הזנחה. הסיבה היא אי-ידיעה או חוסר מודעות.
2. פערים בהתקדמות ובהתפתחות הילד האתיופי לעומת ילדים אחרים בני גילו קשורים גם הם לדפוסי חשיבה שונים באשר לקשר בין הורים וילדים ולמידת ההשקעה החינוכית של ההורים בילדיהם.

ילדים בני שש עד שתיים-עשרה:

1. הישגים נמוכים בתחום הלימודי יכולים לנבוע מקושי בשפה העברית, או מחוסר סיוע ותמיכה לימודיים בבית.
2. לא תמיד יש להורים יוצאי אתיופיה נכונות לקבל את קשיי הלמידה של ילדם ולאפשר לו להשתלב במסגרות מתאימות. יש התנגדות למסגרות החינוך המיוחד. לילדים אלה קשיים בולטים ברמה האישית, הלימודית, החברתית והתפקודית.
3. ילדים בני 12 ואפילו פחות, נחשפים לעישון, שימוש בסמים ופעילות עבריינית, הזמינים ונגישים בסביבת מגוריהם. עובר לעתים זמן רב, עד שההורים מגלים זאת, או מבינים, שמדובר בהתנהגויות מסוכנות. וגם אז יכולת הפיקוח שלהם חלשה בסביבה התרבותית החדשה.

נערים ונערות בני שתיים-עשרה עד שמונה-עשרה:

1. תרבות הנוער בישראל ותרבות הבילוי שלו זרות לאדם המבוגר יוצא אתיופיה, ובדרך כלל הן אינן מקובלות עליו, ומהוות מקור לקונפליקטים וסכסוכים בתוך המשפחה.
2. להורים יוצאי אתיופיה דרגת פיקוח נמוכה יחסית ובקיאות מועטה בסגנון הבילוי והחיים של ילדיהם המתבגרים.
3. בני נוער רבים נחשפים לשימוש באלכוהול ובסמים במקומות מגוריהם וכחלק מתרבות הבילוי.

מבוא בין תרבותי
לחברה האתיופית

חלוקה לגילים
איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה

4. בני נוער נחשפים ומתנסים ביחסי מין, לפעמים תחת השפעת סמים אלכוהול, וחשופים לפגיעה על ידי אחרים, שמנצלים את מצבם.
5. נערות, שהרו בעל-כרחן, מנסות להסתיר עובדה זו מהוריהן ומהמסגרת החינוכית שבה הן לומדות, ומתלבטות בין אפשרויות של הפלה, מסירה לאימוץ ושמירה על התינוק (עם או בלי נישואים).
6. קשר בין בני נוער, ובעיקר בין נערות ובני המין השני מתקיים פעמים רבות מאחורי גבם של ההורים, וללא כיבוד הדרישות והכללים הנגזרים ממנהג מסורת הדורות והיחס למעמדות השונים בתוך הקהילה.

מבוא בין תרבותי

לחברה האתיופית

חלוקה לגילים

איתור ילדים נמנעי התעללות והזנחה

היבטים מעשיים והמלצות

התייעצות

סוגיית ההתעללות בילדים והזנחתם היא מורכבת וקשה. בדרך כלל, יתקשה איש מקצוע אחד לשאת לבדו בנטל המעמסה, שכן כרוכים ומשולבים כאן היבטים משפחתיים, אישיים, חוקיים ומשפטיים. עבודה מתואמת בין אנשי המקצוע, התייעצות ושיתוף, הם בדרך כלל תנאי הכרחי למניעת המשך הפגיעה בילד. ההתייעצות היא גם מקור תמיכה לעובד החושף התעללות, אשר משא האחריות הכבד והלחץ האמוציונלי עלולים לעוות את שיקול דעתו. הניסיון הנצבר מוכיח, כי שיתוף אנשי מקצוע עשוי להגביר את הסיכוי הצלחה בהתמודדות עם האירוע הן באשר למתן סיוע לילד הנפגע, והן באשר לשמירת חוסנו של העובד, המעורב בו (גולדשטיין, 2005).

התייעצות עם עצמך

כאשר אנו פוגשים אירוע, שקיים בו חשד להתעללות בן משפחה בקטין, עלולים להתעורר בנו רגשות עזים רבים כגון: כעס, צער, חמלה, נקם, תדהמה וכיוצא באלה. רגשות אלה אין בהם כדי לסייע לנו בגיבוש שיקול דעת ענייני, ולכן טוב יעשה העובד אם ינקוט את הצעדים הבאים:

- ◆ יעלה בכתב את העובדות הניצבות לפניו.
- ◆ יעלה בכתב את החששות שהתעורר בלבו.
- ◆ יעלה בכתב את הדברים המצריכים בירור.

◆ יפנה למדריך "איתור ילדים בסיכון" (לביא-קוצ'יק, 2000), וינסה לאתר מידע הקשור למקרה שלפניו. כמו למשל: אם התעורר חשד להתעללות פיזית – כדאי לבחון את הסימנים לפי אלה שמופיעים בתדריך. כך גם לגבי "תחושת בטן", שמשאהו ביחסים בין האם לילד אינם תקינים.

◆ יעלה על הכתב את הדברים שהוא מבקש להתייעץ לגביהם עם גורם נוסף טרם גיבוש החלטה סופית.

התייעצות עם איש מקצוע מתוך הקהילה

לקראת מפגש התייעצות יכין העובד את עצמו באופן המפורט לעיל. במקרה של חשש לחוסר הבנה הנובעת מהבדלים בין תרבותיים, חשוב להיוועץ עם עובד סוציאלי יוצא אתיופיה. יחד עם זאת על העובד לדעת, כי לעתים עובדים אלה מתקשים לדבר על נושאים רגישים, ונוטים להגן על הקהילה. במקרים כאלה, רצוי לפנות לגורמים נוספים העובדים עם הקהילה (גולדשטיין, 2005).

התייעצות עם שמגלות

ביתאצ'ין – במרכז למורשת יהודי אתיופיה פועל גוף המפעיל את זקני הקהילה, העוסקים בתיווך, ומסייעים לאנשי מקצוע בכל רחבי הארץ. כיום פועלת רשת של שמגלות, שהוכשרו כמגשרים, ועובדים עם שירותי הרווחה. הם מתאימים בעיקר לעבודה מול הורים ומבוגרים. במקרים שבהם מעורבים בני נוער, מידת השפעתם חלשה הרבה יותר.

מבוא בין תרבותי
לחברה האתיופית

התייעצות עם עובדים במוקדי הקליטה של משרד הקליטה

בארץ פועלים למעלה מעשרה מוקדים. ביניהם: קריית גת, קריית מלאכי, רחובות, יבנה, אשדוד, רמלה, לוד, חדרה, נתניה, עפולה. עובדי מוקדים אלה יכולים לכוון ולייעץ באמצעות אנשי מקצוע מתאימים ביישוב.

התייעצות עם ארגונים המטפלים בנוער בסיכון

עלם – העמותה לנוער במצבי סיכון ומצוקה, שלה כשלושים עובדות סוציאליות יוצאות אתיפיה.

קידום נוער – לגוף זה עובדים העוסקים בקידום נוער יוצאי אתיפיה בכל רחבי הארץ.

חונכים, מתנדבים – סטודנטים רבים מתוך הקהילה עובדים כחונכים במשפחות, ועימם ניתן להתייעץ על פי הצורך ואף להכשירם לאתר ילדים בסיכון. יחד עם זאת, יש להסתייג ממידת בקיאותם ויכולתם לשמש פוסקים בנושאים רגישים אלה.

התייעצות עם צוות רב מקצועי

אם במקום העבודה קיים צוות רב מקצועי זמין, יוכל העובד להביא את דבר חששו או חשדו לפני צוות זה, ולשתף אותו בהתלבטותו.

חשוב לקשור בין מהות המצב לבין דרך הפעולה. ככל שהדברים מעורפלים ואינם ברורים, יש מקום רב יותר להתייעצות ולשיתוף. ככל שהדברים הופכים לברורים יותר והראיות מורות על פגיעה בקטין, ובלשון החוק "שנעשתה עבירה בקטין", חובת העובד לפעול בדחיפות רבה בכל הקשור להבאת העניין לאחד הגורמים הרשמיים, המופקדים על הטיפול: פקיד הסעד או המשטרה.

היתרונות בהבאת העניין בפני צוות רב מקצועי בולטים – ניתן להתייחס בצורה מערכתית למקרה, ולהגיע להבנה רחבה יותר של המשפחה שבה עוסקים. במסגרת כזו ניתן לקבל מידע אודות תופעות דומות בעבר לגבי ילדים נוספים במשפחה ולגבי יחס ההורים כלפי ילדיהם גם מעבר למקרה הספציפי. החיסרון הבולט הוא מידת הנגישות והזמינות של צוות זה.

התייעצות עם פקיד הסעד והעובד הסוציאלי במחלקה לשירותים חברתיים

עומדת לפני העובד האפשרות לפנות לפקיד הסעד, שעובד במחלקה לשירותים חברתיים ביישוב, ולבקש להתייעץ עמו כאשר מתעורר חשד להתעללות בקטין. עובדים רבים נמנעים מפנייה לפקיד הסעד מתוך החשש, שפקיד הסעד ידרוש מיד התערבות רשמית. הדבר עלול לדעת העובד לחבל בקשריו עם ההורה החשוד, בעוד שהעובד עצמו עדיין לא בטוח בדבר. למרות חשש זה, ערוץ כזה עשוי להיות יעיל ואפקטיבי במידה רבה. כדי שנתבי התייעצות כזה יוכל לשאת גם אופי בלתי פורמלי, קיימת חשיבות רבה להיכרות אישית של העובד עם פקיד הסעד המקומי. ערוצי תקשורת שוטפים וקשרים בלתי אמצעיים כחלק משגרת העבודה, עשויים להקל על קיום בירורים כאשר מתעורר חשד ראשוני. שילוב פקיד הסעד בצוות הבין-מקצועי הוא דרך נכונה ליצירת קשרים שוטפים ויחסי אמון. במקרים רבים יוכל העובד להציג את המקרה בשלב ראשון ללא חשיפת שמות הנוגעים בדבר. הניסיון הרב של פקיד הסעד עשוי לתרום רבות לעובד בהתלבטויותיו, ולכוון אותו לפעולות קונקרטיות מתחייבות.

אם קיים יסוד סביר כי בוצעה עבירה בקטין, יקבל פקיד הסעד את האחריות להמשך הטיפול במקרה. היתרון לעובד ביצירת שיתוף פעולה ואמון עם פקיד הסעד במחלקה לשירותים חברתיים הינו כפול: חיסכון זמן ומתן תגובה מהירה לפגיעה בקטין. היווצרות תקשורת דו-סטריית, שתאפשר הספקת מידע ועדכון שוטף לגבי המשך הטיפול בעניין.

נוסף על פקיד הסעד, קיימת אפשרות להתייעץ עם העובד הסוציאלי המטפל במשפחה (אם המשפחה מטופלת במחלקה לשירותים חברתיים). לעובד הסוציאלי ידע רחב אודות המשפחה שבטיפולו, במקרים רבים מדובר במשפחות, המתקשות בחינוך ולדיהן ובגידולם. חלק ממשפחות אלה נמצאות בתכניות טיפול מיוחדות, והקשר עם העובד הסוציאלי במחלקה לשירותים חברתיים עשוי להוות חוליה מגשרת רבת חשיבות. היתרון בשיתוף פעולה כזה הוא בכך, שההתערבות עדיין וולנטרית, ולא שורה עליה מורא החוק. מדובר כאן על מקרים שאינם ברורים וניתנים להתפרש שלא בהגדרת החוק לעניין חובת הדיווח, שהם גם מרבית המקרים. שיתוף פעולה כזה עשוי להעשיר את איכות השירות הניתן למשפחה, ולהביא לניצול רב יותר של המשאבים הקיימים בקהילה (גולדשטיין, 2005). זאת גם הזדמנות טובה לעובד להסב את תשומת לבו של פקיד הסעד או העובד הסוציאלי במחלקה לשירותים חברתיים להיבטים הבין תרבותיים, הגלומים באירוע, ובאופן כזה להעשיר אותם בידע הקיים אצלו.

דיווח

הליך ההתייעצות אסור לו שיפגע, חס וחלילה, בילד. לכן, אם העובד מתרשם שהילד נמצא בסכנה מוחשית ומיידית, עליו לדווח. ובלשון החוק "היה לאדם יסוד סביר לחשוב כי, זה מקרוב, נעברה עבירה בקטין או בחסר ישע בידי האחראי עליו, חובה על האדם לדווח על כך בהקדם לפקיד הסעד או למשטרה..." חוק העונשין (תיקון 26), סעיף 368, התש"ן - 1989. מכאן שהדיווח לרשויות על חשד או על ידיעה בנוגע להתעללות או להזנחה של קטין הוא חובה אזרחית, והפרתה היא עברה פלילית, שדינה מאסר.

מטרות הדיווח הן שתיים:

- ◆ לסייע לילד הנפגע.
- ◆ להפסיק את ההתעללות.

הדיווח לרשויות מעביר את הטיפול בנושא אל הגורמים המקצועיים האמונים על הטיפול בסוג זה של אירועים ועל ביורר הסוגיות המשפחתיות, החברתיות והמשפטיות הכרוכות בו. אין בכך כדי לסתור את חשיבות ההידברות עם פקיד הסעד והצגת ההיבטים התרבותיים, שייתכן שאינו מודע להם, ואשר ידיעתם תסייע לו בגיבוש תכנית התערבות הולמת יותר.

זאת לדעת!

**האחריות לדיווח על פי החוק היא אישית.
מסירת מידע לממונה אינה משחררת את העובד שחשף חשד להתעללות
עד שווידא שהנושא דווח כנדרש בחוק.**

המלצות - יש מה לעשות!

גישה מתווכת חינוכית תסייע לקהילת יוצאי אתיופיה להבין ולרכוש את הנורמות המקובלות בישראל, ובכך תסייע גם למניעה של מצבי סיכון לילדים בעתיד ולהורים במשפחות של יוצאי אתיופיה.

פעולה חינוכית אפקטיבית אפשרית בתחומים הבאים:

◆ **שיח עם ההורים** – חשוב ביותר לקיים שיח מתמיד עם ההורים. להעלות לפניהם את הבעיות, הקשיים, והציפיות של הסביבה מהם, וגם לשמוע את השגותיהם וחששותיהם. יש לראות בהורים שותפים אמיתיים ולהכיר בכך שהסברה, מתן מידע וידע, שיתוף והדדיות תוך כיבוד הערכים והמורשת הם תנאי הכרחי להצלחה.

◆ **הקניית מידע** אודות תכנון המשפחה, חינוך מיני, היגיינה, בריאות ומניעת מחלות, חינוך פורמלי, זכויות וחובות של הורים, הרגלי למידה, נורמות לבוש, תזונה נכונה, היכרות עם השלבים ההתפתחותיים של הילד והצרכים הנגזרים מהם הם הכרחיים וחיוניים ביותר.

◆ **הקניית מיומנויות של תקשורת והידברות** בין הורים לילדים והתמודדות עם קונפליקטים בתוך המשפחה.

◆ **למידה והיכרות עם דפוסי הפנאי והבילוי של ילדים ובני נוער בישראל** והקניית דרכים להשתתפות ופיקוח של ההורים בעולמות חדשים אלה.

◆ **הקניית מידע אודות אמצעי זהירות והגנה** על הילדים בתוך הבית ובסביבה.

◆ **לימוד, איתור וזיהוי מצבי מצוקה של ילדים ובני נוער** שנפגעו מאנשים במשפחה ומחוץ למשפחה.

◆ **לימוד והיכרות של הגורמים המקצועיים**, היכולים לסייע במצבי סיכון שונים ושל דרכי הפנייה אליהם בעת הצורך.

◆ **למידה של דרכי עידוד ומתן חיזוקים חיוביים**.

◆ **עידוד תקשורת מילולית עם הילד כבר מיום היוולדו** – הסברה של חשיבות התקשורת המילולית.

◆ **עידוד המעורבות של שני ההורים (האם והאב) בתהליכי הגידול והחינוך של הילדים**. ליבון דרכי החינוך והגידול של ילדים באתיופיה לעומת השיטות הנהוגות בארץ.

◆ **דיון עם הורים על השונות התרבותית ואורחות החיים**, שהיו נהוגים באתיופיה מול הנהוגים בארץ.

◆ **עידוד קבלת אחריות** – יש להיזהר שלא ליצור תלות של ההורה בעובד. חשוב ללבן את משמעות האחריות בתחומי החיים השונים בכלל ובתחום החינוך וגידול הילדים בפרט.

◆ **יש להימנע מ"ללחץ" על היטמעות בחברה הישראלית**, העלולה לפגוע בזהות האישית והחברתית של ההורה.

◆ **עידוד פעילות קהילתית וחיזוק רשתות תמיכה משפחתיות, חברתיות וקהילתיות**.

השקעה בפעולות חינוכיות אילו יובילו להערכתנו **לצמצום התופעה של ילדים בסיכון** ויעצימו את יכולתם של ההורים למלא את תפקידם כהורים באופן שלם וטוב יותר, למרות ההבדלים הבין-תרבותיים והמורכבות הרבה, שנוצרה בחייהם כתוצאה מעלייתם מאתיופיה לישראל.

סיכום

בחוברת זו ניסינו לעמוד על ההבדלים בין תרבותם של יוצאי אתיופיה ובין המקובל בתרבות הישראלית תוך דגש על איתור ילדים בסיכון.

בשל **חוסר המודעות** של הורים יוצאי אתיופיה בנוגע להתפתחות ולצרכים הפסיכולוגיים והחינוכיים של ילדים ומתבגרים, זיהוי סימנים של הזנחה דורשים מאיש המקצוע להתחיל בתהליך של בירור ואבחון, אם אכן מדובר במצב סיכון והזנחה, או שמדובר בהבדלים בין תרבותיים וחוסר מודעות של ההורים.

התעללות פיזית הינה ביטוי לדרכי הענישה שבהן משתמשים במשפחה האתיופית, ואשר אינם מקובלים בנורמות של החברה הישראלית. צריך לברר היטב לא רק את ביטויי ההתנהגות האלימה, אלא את מקורותיה וכוונותיה – האם אלה דרכי ענישה המקובלים בתרבות האתיופית, או שאלה הם ביטויים לאלימות בכוונת זדון ופגיעה [כמו למשל התנהגות המושפעת משימוש באלכוהול].

התעללות רגשית נובעת לא פעם מהיעדר היכרות ובקיאות בצרכים ההתפתחותיים של ילדים ובני נוער. גם כאן יש לברר היטב מהו מקור ההתנהגות הפוגעת בילד.

התעללות מינית – תהיה קשורה לא פעם למעמדן של נשים ונערות, לקושי שלהן לבטא התנגדות ואי הסכמה לגבר, ולהעדפה התרבותית, הניתנת לגברים על פני נשים. חשוב לשים לב היטב לקשר המשפחתי-חברתי של הנערה עם הפוגע, להבדלים הנוגעים למעמדם בקהילה ובמשפחה, ולדפוסי ההתנהגות, שבהם נוהגת הנערה בתחום רגיש זה. יש כמובן לעמוד על דפוסי הבילוי של הנערה, על נגישותה לסמים ולאלכוהול ועל נסיבות הפגיעה בה.

אתגרים אלה הם משימה מקצועית מורכבת ביותר. ההצלחה והעמידה בה הן בחזקת הזדמנות להצלחה אמיתית של ילדים, בני נוער ומשפחות, לא רק בהווה אלא גם בעתיד.

מבוא בין תרבותי

לחברה האתיופית

מקורות ביבליוגרפיים

- בודובסקי, דויד, ברוך, ערן, (1994), יהודי אתיופיה במעבר בין-תרבותי: המשפחה ומעגל החיים, פרסום מס' 5.
- בודובסקי, דויד, ערן, (1989), מנהגים ותרבות: השלכות לפיתוח קשר מקצועי, פרסום מס' 2.
- בן עזר גדי, (1992), הקולט במפגש: תהליכים פסיכולוגיים העוברים על הקולט במיפגש הבין-תרבותי עם עולי אתיופיה, בתוך: כמו אור בכד, ירושלים: ראובן מס. עמ' 19-39.
- ברהני זימנה, (1989), חיי המשפחה והקהילה של היהודים באתיופיה ובמעבר לישראל, בתוך בודובסקי דני ושות', סוגיות בנושא משפחה של יהודי אתיופיה, פרסום מס' 4.
- גולדשטיין, ש. (2005), לדבר את השתיקה, איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה, במערכת הבריאות בקהילה. אשלים ומשרד הבריאות.
- לביא-קוצ'ק נ. (2000). חוברת הדרכה לאיתור ילדים בסיכון. אשלים
- ליפשיץ ח. ושות', (1998), קליטתם של בני נוער יוצאי אתיופיה - מבט רב מימדי, מכון ברוקדייל.
- סלומון הגר, (1993), "גבולות הקבוצה: המקרה של ה"בריה", ביתא ישראל ושכניהם הנוצרים באתיופיה, עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית.
- פרידמן, גולן, אבן זהב, גתהון, (2004), קשרי אמהות בנות יוצאות אתיופיה, אוניברסיטת תל-אביב, המרכז הבין-תחומי לחקר מדיניות וטיפול בילדים ונוער.
- קוריןלדי מיכאל, (2001), פרק יא': בני הפלאשמורה, בתוך: חידת הזהות היהודית, נבו הוצאה לאור, 161-177: 2001.
- קסן לאה, סופר גיתה וליאת קידר (2005). אלימות בין בני זוג בקרב יוצאי אתיופיה. בתוך: מלכה שבתאי ולאה קסן (עורכות) מולועלם - נשים ונערות יוצאות אתיופיה במרחבים, עולמות ומסעות בין תרבויות. תל אביב: לשון צחה. עמ' 111-135.
- שבתאי מלכה, (1995), "מביתא ישראל ליהודי אתיופיה", בתוך: הכי אחי, צ'ריקובר.
- שבתאי מלכה, (2001) בין רגאיי לראפ, צ'ריקובר
- שבתאי מלכה, (2003), למידה ממוקדת בקרב נוער יוצא אתיופיה בסיכון, ג'וינט ישראל ועמותת עלם.

כלי לאבחון מצבי סיכון וסימנים מעוררי חשד או "נורות אזהרה"-ריכוז סימנים שכיחים

הזנחה

לבוש לא מתאים מבחינת עונות השנה;
 לבוש לא מתאים מבחינת גודל הבגד;
 תזונה לא מספקת על פי צרכי הילד;
 הנקה ממושכת ללא מתן מזון מוצק מספק;
 שימוש ברפואה מסורתית – מרפאים או טיפולים מסורתיים במצב בריאותי חמור ללא פנייה לרופא;
 סדרי העדיפויות במשפחה – הוצאת משאבים על אירועים ולא על צורכי הילדים, במידה שאלה פוגעים בילד;
 תפיסה קיצונית של צמצום אחריות ההורים מול אחריות המדינה;
 בקיאות מועטה של ההורים במעשי ילדיהם והיעדר פיקוח של ההורים על ילדיהם;
 היפוך תפקידים במשפחה – המתבגרים ממלאים תפקידים הוריים;
 הילדים נמצאים שעות רבות ללא השגחה של ההורים או תחת השגחה של אחים או שכנים;
 עוני חמור במשפחה – מחסור במזון ובתנאים לחימום הבית, מחסור בגירוים וצרכים לימודיים.

מבוא בין תרבותי

לחברה האתיופית

התעללות רגשית

אקלים משפחתי של כעס ותוקפנות;
 נתק בתקשורת או קיום קונפליקט בולט בין הורים ומתבגרים;
 מיעוט מגע פיזי כביטוי של דחייה או ענישה;
 שימוש בשיטות הפחדה או אלימות למטרות חינוך, משמעת וציות.

התעללות מינית

פגיעה בנערה על ידי בן משפחה;
 פגיעה בנערה על ידי קרוב רחוק או אורח;
 מעמד נחות (בריה) של הנערה בתוך המשפחה;
 בילוי במועדוני לילה ללא פיקוח ההורים;
 צריכת אלכוהול וסמים.

התעללות פיזית

דפוסים לא מקובלים של ענישה פיזית – מכות, קשירה, בידוד;
ענישה על ידי אחים ודודים;
מניעת מזון;
שלילת חופש לזמן ממושך.

מבוא בין תרבותי

לחברה האתיופית

איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה

מבוא בין תרבותי לחברה האתיופית